

RUS ARŞİV BELGELERİNDE ERMENİ TEHCİRİNİN GEREKÇELERİ

Mehmet PERİNÇEK*

27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'na giden süreci anlamak açısından iki temel nokta vardır: Birincisi; Taşnakların önderliği altındaki geniş Ermeni kitlelerinin Batılı emperyalist devletlerle ve Çarlık Rusya'sıyla işbirliği. İkincisi ise Ermeni gönüllü birliklerinin “Büyük Ermenistan”ı kurmak amacıyla nüfus dengesini kendi lehlerine çevirmek için giriştikleri Müslüman nüfusa yönelik etnik temizlik politikası.

Çarlık Rusya'sının arşivleri, birinci noktayı kanıtlayan belgelerle doludur. Çünkü Çarlık yetkilileri, Türkiye Ermenilerini silahlandırmak ve ayaklanmaları kışkırtmak amacıyla birçok rapor yazmış, aralarında ve Taşnaklarla yazışmalar, görüşmeler yapmıştır. Bunlarla birlikte Taşnakların Osmanlı-Rus sınırındaki faaliyetleri kayıt altına alınmıştır. Diğer taraftan Çarlık arşivlerinin çarpıcı tarafı, ikinci noktayı gözler önüne seren binlerce sayfa belgeyi de barındırmasıdır. Yani Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki düşmanı Çarlık Rusya'sı, Osmanlı'yı parçalamak için kullandıkları Ermeni çetelerinin tehcir öncesi ve sonrası yaptıkları katliamları kayda geçirmiştir. Aslında bu da anlaşılırdır. Çünkü Rusların işgal ettikleri bölgelerde Ermeni birliklerinin yaptıkları kırımlar ve yağmalar düzenin kurulmasını engellemekte ve Çarlık yetkililerini rahatsız edecek boyutlara varmaktadır.

Tehciri anlamak, bu bakımdan tehcire giden süreci iyi incelemekten geçmektedir. Çarlık arşiv belgeleri de o döneme birinci dereceden tanıklık etmekte ve tehcirin uluslararası hukuka uygunluğunu

---

* Dr., İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
e-mail: mp@mehmetperincek.com

Türkiye'yle o dönem resmen savaş halinde olan bir devletin belgeleri olarak ortaya koymaktadır.

Çarlık Askerî İstihbarat Raporlarında Dünya Savaşı'nın Arifesinde Ermeniler

1910-1913 yıllarına ait Çarlık askerî istihbarat raporları, savaşın arifesinde, yani Sevk ve İskân Kanunu'ndan (tehcir) çok önce Türkiye Ermenilerinin eğilim ve eylemlerine ışık tutmakta, düşmanla işbirliği politikasının savaştan oldukça evvel başladığına işaret etmektedir.

Örneğin Tiflis'te bulunan Kafkas Askerî Bölgesi Karargâhı tarafından hazırlanan 11 Şubat 1910 tarihli "gizli" ibareli istihbarat raporu, "Siyasî Hareketler, Halk Dalgalanmaları ve Karışıklıklar" başlığını taşımaktadır. Raporda Erzurum'daki Ermenilerin hızla silahlandığı ifade ediliyor. Ayrıca Taşnaksutyun Partisi'nin liderlerinden birinin kalabalık bir toplantıda konuşma yaptığı ve Ermenilere kaynak bulamamaları durumunda halılarını, kilimlerini satarak ya da borç para bularak silah almalarını öğütlediği belirtiliyor. Diğer taraftan Ermenilerin çok sayıda bomba hazırlayıp depoladıkları bilgisi de veriliyor.¹

Aynı güne ait başka bir istihbarat raporunda ise Taşnak militanlarının bölgenin önde gelen bir Türk zengininin evine saldırdıkları ve kendisi dâhil bütün ailesini ve hizmetkârlarını öldürdükleri yazılmış. Bu haber, Rus yetkililer tarafından kaygı verici olarak nitelendirilirken Kasım isimli kişinin öldürülmesinin kesin olarak siyasî bir cinayet olduğunun altı çiziliyor. Bu cinayetin sadece Muş'ta değil, Erzurum dâhil çevre şehirlerde de yankılandığı ve her an buna bağlı bir kargaşanın çıkabileceği belirtiliyor. Bu raporda da Erzurum Ermenilerinin Taşnakların emriyle silahlandıkları tekrar ediliyor.²

28 Şubat 1911 tarihinde Çarlık Rusya'sının Konsolos Yardımcısı S. Olferyev'in Van'dan gönderdiği raporda ise şehrin Müslümanları ve Ermenileri arasında gerginleşen ortam ele alınıyor. Her iki kesimin de silahlandıklarına, silahların ekseriyetle Siirt ve Diyarbakır'dan geldiğine, bir çatışma çıkması durumunda da şehrin

¹ Raporun ilgili kısmı için Bkz. **Rusya Askerî Tarih Devlet Arşivi (RGVIA)** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 10 arkası.

² Raporun tamamı için Bkz. **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 13, 13 arkası, 14.

garnizonunun Müslümanların yanında yer alacağına beklendiğine dikkat çekiliyor. Ancak bu hazırlıkların özellikle Ermenilere karşı olmadığı, Suriye ve Arabistan'daki gelişmelerle bağlantılı olduğu da kaydediliyor.

Rus Konsolos Yardımcısı raporunun devamında Van vilayetinde Ermenilere yönelik toplu bir katliam beklemediğini, Ermenilerin geçmiş yıllara oranla daha iyi durumda bulduklarını, Türklerin Kürtlerin yağmalarını engellemek için fazlasıyla güç ve para harcamaları gerektiğini, Kürtlerin köylülere yönelik saldırılarının vilayeti yıkıma götüreceğini ve bundan en fazla devlet hazinesinin zarar göreceğini yazıyor.³

Rus Kafkas Askerî Bölgesi Karargâhı tarafından hazırlanan 10 Mart 1911 tarihli “gizli” ibareli ve “Türkiye Hakkında Siyasî Bilgiler” başlıklı istihbarat raporunda Muş'ta Taşnak faaliyetlerinin yeraltına inmesi, Türk idaresinin silahlanan Taşnaklara karşı aldığı tedbirler ele alınıyor. Ayrıca Muş'ta Ermenilerin Ortodoksluğu benimseyip Rus tebaasına geçmek istedikleri de aktarılıyor. Raporda benzer bilgiler, Erzurum Ermenileri hakkında da veriliyor. Taşnakların Jön Türklerle arasının açıldığının ve Rusya'nın uygun bir zamanda Türkiye Ermenistan'ını işgal etmesini istediklerinin altı çiziliyor. Bir tuğgeneralin imzaladığı raporda savaş durumunda geniş Ermeni kitlelerinin ve Taşnakların çoğunluğunun Rusya'nın tarafında yer alacağı ve Ermenilerin bu eğiliminin yakın gelecekte güçleneceği vurgulanıyor. Rapora göre Karakilise Ermenileri de Rusya'nın himayesine girmek için Ortodoksluğu benimsemeye sıcak bakıyor.⁴

3 Eylül 1911 tarihli, “gizli” ibareli başka bir istihbarat raporunda Taşnakların son dönemde gizlice Trabzon'dan Erzurum üzerinden Van'a ciddi miktarda silah ve mermi getirdiklerinden ve Erzurum'da bir Ermeni isyanının olasılığından, Sasun'da da bazı hazırlıkların yapıldığından bahsediliyor.⁵

11 Temmuz 1912 tarihli, “gizli” ibareli ve “Asya Türkiye'sinden Siyasi Bilgiler” başlıklı istihbarat raporunda Erzincan'daki Ermeni-

³ Raporun tamamı için Bkz. **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 187, 187 arkası, 188, 188 arkası.

⁴ Raporun tamamı için Bkz. **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 189, 189 arkası, 190, 190 arkası.

⁵ Raporun ilgili kısmı için Bkz. **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 266.

lerin olası Türk-Rus savaşında Rus Ordularının gelişini sabırsızlıkla bekleyecekleri ve Ruslara her türlü yardımı gösterecekleri söyleniyor.

Ayrıca raporda Erzincan Garnizonu'ndaki Ermeni eratin gizlice toplantı yaptıkları ve Rusya'yla savaş durumunda alacakları tavır tartıştıkları anlatılıyor. Toplantıda bir kısmının hemen Rusya'ya kaçılması gerektiğini belirttiği, bir kısmının ise savaşın öncesinde kaçmanın akıllıca olmayacağını, bunun sabotaj faaliyeti yürüten Ermenilerin güvenliği açısından sorun yaratacağını söyledikleri, ama herkesin Rusya'ya karşı savaşılmaması konusunda fikir birliği içinde bulunduğu ifade ediliyor. Raporda ayrıca toplantıda Rusların Ermenileri Türklerden ayırabilmesi için bütün Ermeni eratin üniformalarının altına gizleyerek boyunlarına geleneklerinde olmadığı halde haç asması kararının alındığı da yazıyor. Raporun yazarı ünlü Rus komutan Tümgeneral Yudeniç, Erzincan'daki Rus ajanının Rus tarafına kaçacak Ermenileri ayırt edilebilmek ve onlara tam bir güvenle yaklaşabilmek için bu bilginin Rus askerlerine verilmesini istediğini de son olarak aktarıyor.⁶

Başka bir belge ise Tiflis'teki Rus Kafkas Orduları Karargâhı'nın İstihbarat Dairesi'nin 12 Şubat 1913 tarihli ve "gizli" ibareli raporudur. Bir tuğgeneralin kaleme aldığı raporda "Asya Türkiye'sinden Siyasî Bilgiler" başlığı altında şunlar ifade edilmiş:

"Son dönemde Asya Türkiye'sinden alınan bilgileri bildiriyorum.

*Harput'tan yerel iktidarın Ermenilere yönelik, özellikle de yolculuk yapanlara, sıkı bir kontrol uyguladığı bildiriliyor. Sadece bagajlar değil, genel olarak vilayet sınırlarına sokulan mallar da aranıyor. Aramalarda şimdiden birkaç kez gizlice getirilmiş silah bulundu. Birkaç Ermeni suçlu tutuklandı. Ancak Ermeni nüfusun peyderpey silahlanması devam ediyor."*⁷

Yine İstihbarat Dairesi'nin aynı başlıkla hazırladığı 26 Şubat 1913 tarihli ve "gizli" ibareli rapor ise şu bilgileri aktarmaktadır:

⁶ Raporun ilgili kısmı için Bkz. **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 331, 331 arkası.

⁷ Raporun tamamı için Bkz. **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 402, 402 arkası.

“(…) 30 Ocak'ta Beyazıt'tan savaş durumunda Rus ordularının Beyazıt sancağı sınırlarında hiçbir direnişle karşılaşmayacağı bildiriliyor. Hatta Müslümanlar, Türkler ve Kürtler, Türkiye'nin Rusya'yla savaşacak durumda bulunmadığına çoktan ikna olmuşlar; bu yüzden de Rus tebaasına geçmek zorunda kalacakları fikrine artık tamamen alışmışlar. Daha aydın olanları sabırsızca bu anı bekliyorlar bile.

Hıristiyan nüfusa gelince; Ermeniler, Rus ordularının gelişini tabi ki çok daha sabırsızca bekliyorlar ve her türlü yardımı göstermeye hazırlar. Siyasî fikirlerinden ve toplumsal statülerinden bağımsız olarak bütün Türkiye Ermenileri, Türklere nefrette ve Türk boyunduruğunda kurtulma hayallerinde mutabık bir şekilde buluşmuş durumdadır.”⁸

Kafkas Orduları İstihbarat Dairesi'nin 30 Nisan 1913 tarihli “Türkiye Ermenileri Hakkında Bilgiler” başlıklı başka bir raporu ise şöyledir:

“Ermenilerle ilgili son dönemde gelen bilgiler, Slavların Balkan Yarımadası'ndaki zaferleriyle coşkuya kapılan Ermenilerin artmaya devam ettiğini gösteriyor.

Bir taraftan Ermeniler, şaşırtıcı bir inanç ve sabırsızlıkla Türkiye'nin parçalanmasını ve Ermenistan'ın büyük kısmının Rusya'ya geçmesini bekliyor; diğer taraftan her geçen gün Ermeni katliamı tehlikesi büyüyor. Ermenilerin ruh hali, özellikle 31 Mart'ta Erzincan'da evi yerle bir eden ve şehrin bütün nüfusunda büyük panik yaratan patlamadan sonra inişe geçti. Anlaşılan bomba hazırlamakla uğraşan üç esas Ermeni suçlu patlamada öldü.

Patlama haberi, Erzincan'ın sınırları dışında da muazzam etki yarattı. Ermeniler, Türkler tarafından kendilerine yönelik düşmanca hareketlerden daha da korkar oldular; Türkler ise bu olayı Ermenilerin genel olarak silahlanmasının emaresi olarak görüyorlar.

⁸ Raporun tamamı için Bkz. RGVİA fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 405, 405 arkası, 406.

Sonuç olarak; Ermenilerle Türkler arasındaki ilişkiler daha da gerildi ve bunu takiben şunlar yaşandı:

Erzincan'da Türklerin katliam ve yağma düşüncesi, bazı mantıklı ve etkili Türklerin çabalarıyla engellendi. Erzurum'da 14 Nisan sultan bayramı⁹ günü resmi kabul sırasında konağın önünde valiye bomba atılacağına dair ısrarlı bir söylenti yayıldı. Söylenti doğrulanmadı, belki de, polisin aldığı özel önlemler sonucunda gerçekleşmedi. Son olarak da Bitlis'te Ermeniler ve Türkler arasında birkaç kişinin öldüğü çatışmalar yaşandı.”¹⁰

Rus İçişleri Bakan Yardımcısı'nın Savaş Bakanı V. A. Suhomlinov'a gönderdiği 16 Mayıs 1913 tarihli ve “çok gizli” mektup şu noktalara dikkat çekmektedir:

“Erivan Bölgesi Jandarma İdaresi Komutanı tarafından nisanın başında Rusya'dan bazı silahlı Ermeni grupların Culfa üzerinden İran'a geçtikleri ve ileriki istikametlerinin Türkiye'nin Beyazıt şehri olduğu bilgisi elde edilmiş. Bu durum, Türk iktidarını endişelendirmiş ve Kafkasya'ya sınırı olan yerlerdeki Türk diplomatik temsilciliklerine Ermeni nüfusun genel eğiliminin açıklığa kavuşturulması ve Ermenilerin silahlanmasıyla Türkiye'ye karşı herhangi bir harekete hazırlanmalarının Rusya'nın onayı ve desteğiyle mi gerçekleşip gerçekleşmediğini ortaya çıkartılması talimatı verilmesine yol açmış.”¹¹

Türkiye Ermenilerine Yüklenen İki Görev: Gönüllü Birlikler ve Ayaklanma

Bu süreci takiben Birinci Dünya Savaşı sırasında ise Çarlık Rusya'sının ve Batı emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma planları çerçevesinde Türkiye Ermenilerine iki görev yüklenir. Ermeniler, cephe gerisinde ayaklanma çıkararak Türk ordusunu zafaya uğratacaktır. Bu birinci görevdir. İkincisi ise oluşturulan gönüllü birlikler yoluyla Türk ordusunun savunma hattını yararak Rus işga-

⁹ V. Mehmet Reşat'ın eski takvime göre 1909 yılında tahta çıkışının yıldönümü kastedilmektedir.

¹⁰ Raporun tamamı için Bkz. **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 418, 418 arkası, 419.

¹¹ **RGVIA** fond 2000 liste 1 dosya 7716 yaprak 420.

lini kolaylaştırmaktır. Her iki görevin yerine getirilmesinde Türkiye Ermenileri aktif rol oynar.

1915 Şubat'ında Tiflis'teki Bütün Ermenistan Millî Kongresi'nde Taşnaksutyun Partisi'nin askerî kanat temsilcisinin yaptığı konuşma bu görevlerin itirafı niteliğindedir:

“Bilindiği gibi, Rus hükümeti savaşın başında Türk Ermenilerini silahlandırmak ve savaş sırasında ayaklanmaya hazırlamak amacıyla 242900 ruble verdi. Gönüllü birliklerimiz Türk ordusunun savunma hattını yarıp, ayaklananlarla birleşerek cephe ve cephe gerisinde anarşi yaratmak ve bununla birlikte Rus ordularının geçişini ve Türkiye Ermenistan'ını ele geçirmesini sağlamak zorunda.”¹²

Ermenistan'ın ilk başbakanı ve Taşnak Partisi'nin kurucusu olan Ovanes Kaçaznuni'nin 1923 yılında partisinin yurtdışı konferansına sunduğu rapor da bu bakımdan dikkat çekicidir. Daha Türkiye savaşına katılmadığı ve katılmaya hazırlanmadığı 1914 sonbaharı boyunca Güney Kafkasya'da büyük bir gürültü ve büyük bir enerjiyle Ermeni gönüllü birlikleri oluşturulmaya başlanmıştır. Taşnak Partisi, Erzurum'daki kongresinde gönüllü birliklere karşı olumsuz bir tavır alınması kararına rağmen, birliklerin oluşturulmasında ve Türkiye'ye karşı askerî harekâtlarda aktif rol alır. Kaçaznuni'ye göre oldukça kötü ve ciddi sonuçlar doğurabilecek böylesine ağır ve sorumluluk gerektiren bir meselede, Taşnaksutyun'un Güney Kafkasya organları ve çeşitli yöneticileri, partinin en üst organı olan kongrenin iradesine karşı gelmişlerdir.

Kitlelerin eğilimlerinin kendilerine de hastalık bulaştırdığının altını çizen Kaçaznuni, partinin bilinç zayıflığından dolayı bu akıma karşı gelemediğini, gönüllü birliklerin örgütlenmesini istemiş olsa bile karşı durması gerektiğini belirtir. Taşnak lideri, o dönemde savaşın İtilaf Devletleri'nin zaferiyle sonuçlanacağına ve Türkiye'nin dağılmasıyla Türkiye Ermenilerinin özgürlüğüne kavuşacaklarına şüphe duymadıklarının altını çizer.

Kayıtsız şartsız Rusya'ya bağlanmışlardır. Kaçaznuni'nin ifadesiyle o dönemde kafalarında kavak yelleri esmektedir. Kendi di-

¹² Bkz. Mehmet Perinçek, **Ermeni Devlet Adamı B. A. Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması**, 4. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012, s. 55-56.

leklerini başkalarına dayatmış, içi boş laflara, yetkisiz kişilere çok önem vermiş, girdikleri hipnozun etkisiyle gerçekleri görmemeye başlamış ve hayal âlemine dalmışlardır.

Kendilerini dev aynasında gördüklerini düşünen Kaçaznuni, Ermeni halkının gücünü, siyasî ve askerî niteliğini ve Rusların yardımını abarttıklarını belirtir.

1915 yazında ve sonbaharında uygulanan tehcirin Avrupalı diplomatlar tarafından kendilerine söz verilen bağımsız Ermenistan hayalini suya düşürdüğünü yazan Kaçaznuni, Türkiye'nin ne yaptığını çok iyi bildiğini ve bugün pişmanlık duyması için hiçbir neden olmadığını altını çizer. Taşnak Ermenistan'ının ilk başbakanı Kazaçnuni'ye göre tehcir geleceğin gösterdiği gibi kesin ve amaca uygun bir adımdır.¹³

Ermenilere yüklenen bu misyona en yakından tanıklık edenler arasında Sovyet Ermenistan'ında gerek parti gerekse de devlet organlarında önemli görevler alan A. B. Karinyan da bulunmaktadır. Karinyan, Taşnakların Çarlık hükümetiyle ilişkilerini ayrıntılı olarak ortaya koyar:

“Savaş arifesinde Çar diplomasisi, Türkiye Ermenilerinin Rusya'nın yanına çekilmesini ve savaş durumunda Kafkas-Türk cephesinde Ermenilerin askerî operasyonlara katılmasını yararlı ve uygun gördüğünü saklamıyordu. Liberal Rus basını da, Türkiye Ermenilerinin acıklı durumuna sayfalarca yer ayırmakta ve Yakındoğu'daki Hıristiyan halkların savunması konusunda “Rusya'nın tarihsel misyonunu sürekli dile getirmekteydi. Savaş yıllarında Dışişleri Bakanlığınca yayınlanan ‘Turuncu Kitap’ta’ (Diplomatik Belgeler Mecmuası: Ermenistan’da Reformlar. 26 Kasım 1912-10 Mayıs 1914, Petersburg, 1915) Rus burjuvazisinin ve Çar hükümetinin ‘ruh hali’ özellikle parlak biçimde yansıtılmıştı. Yurtdışındaki Rus elçilerin yazışmalarında, konsolos ve konsolosluk ajanlarının raporlarında, Çarlığın ‘Ermeni meselesine’ aşırı ilgisi açıkça görülmektedir.

“Ermenilerin ‘koruyucusu’ rolüne soyunan Rus diploma-

¹³ Raporun tamamı için Bkz. Ovanes Kaçaznuni, **Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2005.

sisi, hem kilise temsilcilerinin hem de devrimci Ermeni partilerinin¹⁴ hizmetlerinden yararlanmaya çalışıyordu. Eçmiadzin katolikosu ile İstanbul patriğinin Çar diplomasisi ile temas halinde çalıştığı, yukarıda adı geçen Turuncu Kitap'ta görülmektedir.”¹⁵

Bütün Ermeni Katolikosu'nun, İstanbul patrikhanesinin ve Taşnaksutyun yetkililerinin Çarlık hükümetiyle olan yazışmalarını ve görüşmelerini anımsatan Karinyan, Taşnaksutyun'un taşra bölgelerinde “ayaklanma” çıkararak kilise temsilcileri aracılığıyla Türkiye Ermenistanı'nın “yeniden yapılandırılması”, Rusya'nın müdahalesi ve Türkiye Ermenilerinin kendi kendilerini yönetme planı meselesini tekrardan gündeme getirme amacıyla olduğuna dikkat çeker. Bu şekilde Ermeni hareketinin tamamen Çarlık hükümetinin güdümüne girdiğini açıklayan Karinyan, bu temelde Taşnakların Türk düşmanlığını şu şekilde yaydığını belirtir:

“Milliyetçi basının sürekli propagandaları ve Çar diplomatlarının tahrik edici yönlendirmeleri, Ermeniler arasında şoven eğilimleri gittikçe daha fazla kışkırttı. Kafkas naibi Vorontsov-Daşkov'un bildirgesinden morali yükselen Ermeni Taşnaklar, batıda başlamış olan savaşın Yakınoğu zeminine taşınacağına ve kaçınılmaz olarak Türkiye Ermenilerinin 'kurtuluş' faktörüne dönüşeceğine emindiler.

“Taşnak basını, daha Kafkas cephesinde savaş ilan edilmeden önce, gazete sayfalarını Türk düşmanı yazılarla doldurmakta ve kamuoyunu gelecek savaşa hazırlamaktaydı.

“Bu durum Rus hükümetinin işine geliyordu. Bu yüzden, Ermeni Taşnakların propaganda çalışmaları, daha dün Taşnakları takip eden Çar ajanları tarafından ödüllendirilmekteydi.”¹⁶

Ermeni devlet ve bilim adamı Karinyan, ayrıca Taşnakların İtilaf Devletleri adına Çanakkale Cephesi için de gönüllü birlikler oluşturduğunun altını çizer.¹⁷

¹⁴ Taşnaksutyun, Hınçak vb. kastedilmektedir.

¹⁵ A. B. Karinyan, **Ermeni Milliyetçi Akımları**, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006, s. 70.

¹⁶ A.e., s. 73.

¹⁷ A.e., s. 79.

Sovyet Ermeni tarihçi Lalayan ise emperyalistlerin Ermeni büyük burjuvazisine ve onun partisi Taşnaksutyun'a "Büyük Ermenistan" sözlerinin şu hizmetler karşılığında verildiğini hatırlatır:

*"İtilaf Devletleri, Ermenileri iki yönden kullanmayı tasarlamıştır: Birincisi, Antant hükümetleri Türkiye Ermenilerine 'kurtuluş', hatta 'özerklik' 'vaat ederek', onların (Türkiye Ermenilerinin isyancı gönüllü adı verilen müfrezelerin) bizzat Türkiye'de, Türk iktidarına karşı eylem yapmalarını sağlamak. İkincisi, yedi vilayet ve Kilikya vaatleriyle kandırılan Rusya Ermenilerini, Türkiye cephesinde Çarlık Ordusu'nun tenkil, öncü, keşif vs. harekâtlarında kullanmak. Rusya ve müttefiklerin, emperyalist savaşın hemen öncesinde Ermenilerle ilgili olarak tasarıları buydu."*¹⁸

Çarlık hükümetinin bu temelde birçok yazışması olduğunu belirten Lalayan, Taşnaksutyun'un "Ermeni kardeşlerimizin kurtuluşu" maskesi altında Rusya tarafında savaşa katılmak amacıyla yürüttüğü geniş kampanyaya dikkat çeker. Çarlık hükümetinin Ermenileri, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir dayanak yaratarak Boğazları ele geçirmek ve Akdeniz'e inmek için kullandığını belirtir. Çarlık hükümetinin Ermenileri ve hatta Kürtleri Türkiye'ye karşı kışkırtmak amacıyla olduğunu ifade eden Lalayan, Çarlık dışişleri bakanlığının şu üç noktaya değindiğini tespit eder:

"1) Türkiye Ermenilerinin isyanı meselesinin, Çarlık Hükümeti'nin çıkarlarından hareket edilerek çözülmesi gerektiği; 2) Ermenilerin Çar'a bağlılığını sağlamak için aldatıcı bir yola başvurmak; 3) Türkiye'yle savaşta Ermenilerden (hatta Kürtlerden) yararlanmak amacıyla, silah ve teçhizat vererek onları tetikte tutmak. (...)

*"Türkiye Ermenilerinin 'kurtarılması' meselesini Rus silahına, çarlığın 'desteğine' bağlayan Taşnaksutyun Partisi'nin düpedüz Çarlığın ajanı olduğu açık değil mi?"*¹⁹

Taşnaklar tarafından yönetilen Ermeni Milli Bürosu'nun Birinci

¹⁸ A. A. Lalayan, **Taşnak Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü (1914-1923)**, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006, s. 30.

¹⁹ A.e., s. 34-35.

Dünya Savaşı'nın hemen başında Rus Çarı II. Nikolay'a gönderdiği bildiri de yukarıdaki tespitleri doğrular niteliktedir:

“Şanlı Rus orduları, kendi hükümdarlık toprakları boyunca karlı Ermenistan tepelerinde ve engin Alaşkert vadisinde, Almanya'ya ihtiyaç duyarak kudretli Rusya'ya el kaldırma cüretini gösteren Türkiye'ye karşı savaşırken, Ermeniler, atalarının öğütlerini dinleyerek yekvücut, hayatlarını ve varlıklarını Yüce Rusya'nın ve onun tahtının şanı için feda etmek üzere ayağa kalkmışlardır.

Türkiye'yle savaş müjdesi, bütün Ermeni halkını coşkulandırmaktadır. Bütün ülkelerden Ermeniler, şanlı Rus ordularında yer almak ve Rus silahının başarısına kanıyla hizmet etmek için can atmaktadır. Düşmana karşı Batı'da ve Doğu'da zafer kazanmak için Yüce Tanrı'ya dua ediyoruz. Yeni şanlı Rus silahı olmak ve Rusya'nın Doğu'daki tarihsel görevini yerine getirmek vatan borcumuz olmaktadır. Kalbimiz bu istekle yanmaktadır.

Rus bayrağı, İstanbul ve Çanakkale boğazlarında özgürce dalgalanacaktır.

Sizin iradeniz, yüce devletlim, Türkiye boyunduruğu altındaki halklara özgürlük verecektir.”²⁰

Çarlık yetkililerinin yazışmaları da Ermeni ayaklanmalarının ve gönüllü birliklerinin hangi merkezden organize edildiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Çarlık Rusyası'nın Dışişleri Bakan Yardımcısı Neratov'un 28 Mart 1915 tarihli Londra Büyükelçisi Benkendorf'a telgrafı, bu bağı göstermektedir:

“Hınçakların örgütü, Kilikya'da birçok yandaşa sahip, özellikle 3.000 kişiyle Zeytun'da oldukça kalabalıklar. Adana, Dörtüol, Acin, Sis, Furnuze, Maraş ve Halep'te komiteleri var. Hareketin başına 1895 hareketini yönetenler geçebilir: Tohacyan, Yenidünyan, Surenyan, Çakıryan, Yakupyan ve de Gasparyan. Zeytunlular, savaşçı sayısının 15.000'e çıkarılabileceğini ve Aleksandret ve çevresinden herhangi bir çıkar-

²⁰ Mehmet Perinçek, **Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi**, 4. Basım, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2014, s. 87.

maya gerek kalmadan yüksek miktarda silah sağlayabileceklerini iddia ediyorlar.”²¹

Çarlık belgeleri, Rusya'nın Türkiye'ye karşı Ermeni kartını Kürt kartıyla birlikte oynamak istediğini de göstermektedir. Çarlık Rusyası Dışişleri Bakanı S. D. Sazonov, İstanbul Büyükelçisi Girs'e gönderdiği 17 Mart 1914 tarihli telgrafta “Ermeni reformlarının gerçekleştirilmesiyle bağlantılı olarak Bitlis'teki Kürt hareketini nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusunu sormaktadır.²² Çarlık Rusyası III. Siyasî Dairesi Danışmanının İstanbul Büyükelçisi M. Girs'e 23 Eylül 1914 tarihli telgrafı, kafalarda soru işaretlerine yer bırakmamaktadır:

“Yüksek Başkomutan ve Kafkas Valisi, Türkiye'yle savaş halinde Ermenilerin, Asurilerin ve Kürtlerin ayaklanma hazırlıklarının tam zamanı olduğu konusunda hemfikirdir. Çeteler, İran idaresinden tam gizli olarak Azerbaycan'daki konsoloslarımızın ve oradaki birliklerimizin komutanlarının gözetimi altında oluşturulacaktır. Hazır halde bulunacak silahlar, sadece gerekli zamanda verilecektir. Parasal destek için kredi vardır. Çeteler, yalnız bizim iznimizle harekete geçirilecektir.”²³

Rusya'nın Maku Konsolosu, Kasım 1914'te Kürt isyancı Abdul Rezak'ın 500 silahlı Kürtle Çaldıran'dan Türkiye'ye saldırıya geçtiğini, amacının Ermenilerle işbirliği halinde Türkleri Kürdistan'dan kovmak olduğunu yazmaktadır.²⁴ Rus komutan Yudenic ise General Nikolayev'e gönderdiği telgrafta Ermeni gönüllü birliği adına Dro'ya ve Kürtler adına Abdul Rezak'a Van'a girişte kendi aralarında çatışmalarını telkin etmesini emrederken, her kim bunu yerine getirmese Rusya'nın himayesinden yoksun kalacağını da belirtmektedir.²⁵

Her iki görevin yerine getirilmesinde Türkiye Ermenileri tehcirin çok öncesinden aktif rol oynamaya başlamıştır. Mesele birkaç Taşnak teröristinin işinden ibaret değildir. Gönüllü birliklerin oluş-

²¹ A.e., s.149.

²² A.e., s.86.

²³ A.e., s. 91.

²⁴ RGVIA fond 2100 liste 1 dosya 517 yaprak 17.

²⁵ RGVIA fond 2100 liste 1 dosya 517 yaprak 29.

turulmasına ve ayaklanmalara ne yazık ki, geniş Ermeni kitleleri katılmıştır. Arşivler, Çarlık ordularına hizmet etmek ve Türkiye'ye karşı gönüllü birliklerde savaşmak için Türkiye Ermenilerinin Rus yetkililere başvurularıyla doludur. Osmanlı uyruklu aydınlardan ve doktorlardan üniversite öğrencilerine ve sıradan köylülere kadar binlerce Ermeninin listeleri arşivlerde isim isim mevcuttur.²⁶ Bu belgeler, tehdidin ayrılıkçı örgüt yönetici ve militanlarıyla sınırla olmadığını göstermesi ve tehcirin nedenlerini açıklaması bakımından anlamlıdır.

Bir Ermeni yetkilinin “Rus-Türk Savaşı’nda Ermeni Gönüllü Birliklerinin Faaliyetleri” başlıklı raporu, geniş Ermeni kitlelerinin gönüllü hareketinin peşinden nasıl sürüklendiğini göstermesi bakımından önemlidir:

“Hükümet²⁷ çevrelerinde savaşın 1915 baharından önce başlamayacağı öngörülmüyordu. Demek ki, faaliyetleri iyi temeller üzerinde inşa etmek için oldukça zaman vardı. Fakat olaylar, düşünüleninden daha hızlı gelişti. Yönetim organının hükümetin talebi üzerine işi olağanüstü biçimde hızlandırması gerekti, öyle ki savaşçıların seçiminde sıkı kıstaslar uygulanamadı ve iki üç hafta içerisinde bütün gönüllülerimizi sınırı yığmak zorunda kaldık. Gönüllü hareketi esnasında Ermeni halkı, genel bir coşkunluk gösterdi; binlerce yaşlı ve genç, sağlıklı ve hasta, savaş eğitimi almış ve almamış olan, iyi ve kötü, erdemli ve erdemsiz kişi örgütlenme bürosunun emrine yazılmak için akın etti. Ve bunları geri çevirmenin imkânı yoktu. Ermenilerin ayak bastığı yerkürenin en ucra köşelerinden, hatta Yeni Buhara’dan ve Amerika’dan dahi gönüllüler geldi. Cahilini de eğitimsizini de tek bir fikir coşkulandırıyor-du, hepsinin kalbi bir atıyordu, asırlık zincirlerini kırmaya gidiyorlardı. Peşi sıra gece ve gündüz, günlerce ve haftalarca gönüllü kayıtlarının yapıldığı yerin eşiğini aşındırdılar. Kayıt olana dek diretiler, rica ettiler, bazen tehditler savurdular, hatta ağladılar. Ermeni halkının ruhunun derinliklerinde sak-

²⁶ Belgelerden örnekler için Bkz. Mehmet Perinçek, a.g.e.

²⁷ Rus hükümeti.

lı erdemi gösteren ne kadar dokunaklı tablolar ortaya çıktı kayıtlar sırasında.”²⁸

Bu durumun farkında olan Jön Türk hükümeti, Ermenilerle doğrudan bağ kurup anlaşarak, Avrupa'nın ve Rusya'nın Türkiye'nin içişlerine karışmasını ve doğacak olayları engellemeye çalışmıştır. Ermeni devlet adamı Boryan'ın belirttiği gibi Türk hükümeti buna uygun adımlar da atmıştır.²⁹ Çarlık belgelerine yansıyan aşağıdaki satırlar, bu açıdan dikkat çekicidir:

“Talat Bey, Ermeni meselesinin çözülmesi konusunda Türklere yardım etmesini isteyerek Ermeni vekilleri makamına çağırdı. Bu bakan, meselenin çözülmesinin en iyi yolunun doğrudan Türklere Ermeniler arasında yapılacak görüşmeler olduğunu düşünüyor. Talat, Pogos Nubar Paşa'nın Avrupa'yla görüşmeleri kesmesi için Paris'ten geri çağırılmasını öneriyor.”³⁰

Gürcü Menşevik hükümetinin Toprak Bakan Yardımcısı Karibi de Türklerin, Türkiye Ermenilerinden gönüllü hareketine son vermelerini istediklerini belirtir. Türkiye Ermenileri, bu talep üzerine herhangi bir sorumluluk üzerlerine almayacaklarını ve Rusya Ermenilerinin tavrı konusunda garanti veremeyeceklerini söylerler. Karibi, özellikle gönüllü hareketinin içinde Meclis-i Mebusan üyesi Karakin Pastırmacıyan'ın ve birçok Türkiye Ermenisinin bulunmasının Türkiye'yi rahatsız ettiğine dikkat çeker. Karibi'ye göre sadece hükümet değil, halk da gönüllü hareketini Ermenilerin Türklere savaş ilanı olarak algılamıştır. Türkler, kendi vatandaşları olan Türkiye Ermenilerinden saldırılarını durdurmasını istemek üzere Salmat'a Andranik'in yanına bir heyet göndermelerini talep eder. Ancak artık geç olduğunu ve yurtdışındaki bir hareketin işine karışamayacakları cevabını alırlar.³¹

Türk hükümetinin bu çabalarını Karinyan da vurgular. Sovyet Ermenistanı'nın önemli devlet adamlarından Karinyan, tehcir öncesin-

²⁸ A.e., s.82.

²⁹ Bkz. Perinçek, **Ermeni Devlet Adamı B. A. Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması**, s. 56.

³⁰ A.e.

³¹ Karibi, **Gürcü Devleti'nin Kırmızı Kitabı**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007, s. 58-59.

de Jön Türk hükümetinin Ermenilerden gönüllü birlikler konusunda ricada bulunduğunun altını çizer:

“Oysa savaşın kızışmasına kadar geçen dönem zarfında, Türkiye hükümeti ile İttihat ve Terakki Partisinin etkili temsilcileri gönüllü harekâtının organizatörlerine, bu meyanda söz konusu harekâta iştirak eden Türkiye Parlamentosu üyelerinden Vramtsan’a ve Garegin Bastrmacyan’a (Armen Karo’ya) telkinde bulunmaları için Türkiye Ermenilerine birçok kere çağrı yapmış; ayrıca ‘sadakatli yaklaşım’ karşılığında sivil halkı koruyacağını vaat etmiştir. Fakat ne Türk Hükümetinin bu çağrılarını ne de bizzat Türkiye Ermenilerinin ısrarlı ricaları genel ruh halini değiştiremedi.”³²

Bütün bu girişimlerin de sonuçsuz kalmasıyla Taşnakların önderliğindeki Ermeni kitleleri kendilerine biçilen iki misyonu da yerine getirmeye başladı. Bunun ilk ayağı Türkiye’nin cephe gerisinde ayaklanmalar başlatmaktı. Rusya’nın Kafkasya Valisi Vorotsov-Daşkov Ermenilerin kendilerine verilen görevi yerine getirmekle yükümlü olduklarını ve uygun bir anda Rusya’nın işgalini sağlamak amacıyla Türkiye’de ayaklanma başlatmaları gerektiğini yazar. Buna karşılık Ermeni Katolikosu, Vorotsov-Daşkov’a gönderdiği bir mektupta Ermeni halkının bütün acılarını bastırarak yüce imparatorluğa karşı kutsal görevlerini yerine getirmeye hazır olduğunu ifade etmektedir.³³

SSCB’nin önemli Ermeni devlet adamlarından Boryan, eserinde bu ayaklanmaların başarı sağlamayacağını daha başından belli olduğunu belirtir. Ancak kesin olan bir şey daha vardır ki, o da bu “faaliyetlerin” Ermeni halkını ölüm tehlikesiyle karşı karşıya getireceğidir. Taşnakların komutasındaki Ermeni kitleleri, Rus Çarlığı’nın emperyalist çıkarları için feda edilmişlerdir. Bu hareketlerin Ermeniler için ölümcül sonuçlar doğuracağını görmemek için, akıldan yoksun olmak gerekirdi. İşte şovenist Taşnaklar, nesnel şartları değerlendirmeksizin, güç dengelerini gözetmeksizin, kitlelerin taleplerini ve eğilimlerini dikkate almaksızın sadece emperyalist devletlerin çıkarları ve onların diplomatlarının emirleri doğrultusunda ayaklanmaları örgütlemişlerdir. Bu ayaklanmalar, ancak ilgili büyük devletlerin

³² Karinyan, a.g.e., s.78-79.

³³ Perinçek, a.g.e., s.56-57.

mali sermayedarlarına yaramıştır. Taşnaklar, bu şekilde Ermeni halkının kaderini emperyalist devletlerin hizmetine bağlamış ve kendi halkına karşı suç işlemişlerdir.³⁴

Çarlık döneminde ve devrim sonrasında askerî tarih üzerine önemli eserler vermiş olan General Prof. Dr. N. G. Korsun, Rus Kafkas ordularının işgalini kolaylaştırmak amacıyla Rusların, Rus kumandanlığı tarafından Kafkas Cephesi'ne gönderilmeyip yerlerinde kalan Ermenileri ayaklanmak üzere kışkırttığını ve kullandığını ifade eder. 1915 baharındaki Van ayaklanmasını ve İçişleri Bakanlığı evrakındaki 15 Mayıs 1915 tarihli belgeyi buna örnek gösterir ve Kızıl Ordu Harp Akademileri'nde okutulan kitabında şu noktalara dikkat çeker:

*“İçişleri Bakanlığı'nın bildirdiğine göre savaşın başında, özellikle Sarıkamış çarpışmasının ilk safhasında Ermeni nüfusu, tamamen yeni silahlarla silahlandırılmıştı. Hatta silahlandırma, Kafkasardı'nda Türk istilası tehlikesinin tamamen ortadan kalkmasından sonra da artan tempoda devam etti.”*³⁵

Diğer taraftan gönüllü birlikler büyük bir tantanayla örgütlenmiştir. 17 Eylül 1914 tarihinde II. Nikolay, Ermenilere gönüllü birlikler oluşturmaları çağrısında bulunur.³⁶ O andan itibaren II. Nikolay'ın, İngiliz ve Fransız emperyalizminin sloganlarını Taşnaksutyun'un aynen dillendirdiğini belirten Boryan, Taşnakların Çarlık ordularındaki koçbaşı görevini bütün boyutlarıyla ortaya koyar. Özetleyecek olursak, Taşnaksutyun, Ermenilerin Türklere kurtulmak için Çarlık ordusuna parasıyla ve canıyla destek vermesi ve aktif olarak katılması gerektiğini işlemiş ve bu bilinci yaratmıştır. Bunun sonucu Ermeni gönüllü birlikleri, Ermenistan'ın “kurtuluşu” için Çarlık ordusu kumandası altında savaşa girerler. Artık Çarın savaş ilkeleri, Taşnaksutyun Partisi'nin ilkeleri olmuştur. Taşnaklar, “vandal” Almanlara ve “başıbozuk” Türklere karşı Avrupa'nın “kültürlü millet-

³⁴ A.e., s. 57.

³⁵ Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, s. 77-78.

³⁶ Mger Slavikoviç Simonyan, *Armyanskaya Diaspora Severo-Zapadnogo Kavkaza: Formirovanie, Konfessionalnyy Oblik, Vzaimootnoşenie S Vlastyu, Obşestvennıy İ Religioznıy Obyedinyeniya (Konets XVIII-Konets XX Veka)*, Dissertatsiya Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk Krasnodarskogo Gosudarsvennogo Universiteta Kulturi İ İskusstv Kafedra İstorii İ Muzeyvedeniya, Krasnodar, 2003, s. 40.

lerinin” yanlarında olduğu propagandasını yapmaya başlarlar. Sözler alınmıştır. Ermeniler, “özgürlük” mücadelesinde yalnız değillerdir.

Boryan’a göre gönüllü birliklerin örgütlenmesi, ne Ermeni halkı adına, ne de Ermeni toplumu için faydalı olmuştur. Taşnaklar, Rus Çarlığı’na tam anlamıyla “ajan” görevi yapmışlardır. Taşnakların Anadolu’da yaşayan Şahrikyan Efendi ve Zoryan gibi liderleri, bu gerçeği daha o yıllarda görür ve “Büyük Ermenistan” hayalinin gerçekçi olmadığını tespit ederler. Bu liderler, Güney Kafkasya’daki Ermeni gönüllü birliklerine karşı çıkmışlar ve Türklere karşı harekâtın hemen durdurulmasını savunmuşlardır. Kafkas Ermenilerinin, Türk Ermenilerinin işlerine burunlarını sokmaması konusunda uyarıda bulunan liderler, Taşnakların bu politikalarının Türk Ermenilere özgürlük değil, ölüm getireceğini daha 1915 yılında ısrarla vurgulamışlardır. Ama ne yazık ki sonuç alamamışlardır.³⁷

Gönüllü hareketini Türkiye Ermenilerine yönelik haince bir girişim olarak değerlendiren Gürcü devlet adamı Karibi, Yahudilerden başlayarak, Lehlere, Yunanlılara kadar birçok milletin millî amaçlar adına hareket ettiğini, ancak hiçbirinin Ermenilerin seçtiği yolu seçmediğini belirtir. Bu milletlerden hiçbirinin aklına zor durumundan faydalanarak bağlı buldukları devlete karşı gönüllü birlikler örgütlemek gelmemiştir. Hiçbiri açıktan düşman tarafına geçmemiştir. Karibi’nin yayımladığı belgelerden Taşnakların Batı’yla ve Rusya’yla ilişkilerde gönüllü birlikleri bir pazarlık unsuru olarak kullandıkları ve taleplerini bu devletlere kabul ettirmede bir araç olarak gördükleri anlaşılmaktadır.³⁸

Ermeni Gönüllü Birliklerinin Katliam ve Yağma Politikası

Gönüllü birliklerin faaliyetleri, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Ermeni olaylarını anlaşılması bakımından belirleyici önemdedir. Ermeni devlet adamı Boryan, eserinde bu birliklerin hangi görevi yerine getirmek için oluşturulduğunu çok açık bir dille saptar: Gönüllü birlikler, Birinci Dünya Savaşı döneminde, “Büyük Ermenistan” adı verilen toprakları ele geçirmek, bu devletin temellerini atmak ama-

³⁷ Perinçek, *Ermeni Devlet Adamı B. A. Boryan’ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması*, s. 58-59.

³⁸ Karibi, *a.g.e.*, s. 25, 56-57, 60-61.

cıyla Kürt nüfusu ve Türk köylülerini yok etmek üzere örgütlenmiştir.³⁹

O dönemin önemli tanıklarından biri olan Karinyan, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından gelen Rus ordularının başarılarının, özellikle de Van ve Erzurum'un alınmasının Taşnakların başını döndürdüğünü belirterek şöyle devam eder:

“Artık onlar gizli emellerini saklamıyorlardı; keza Türkiye Ermenistan'ında yaşayan tüm gayri Hıristiyan gruplara nefretlerini de saklamaya gerek görmüyorlardı. ‘Rus birliklerinin’ zaferlerinden moral bulan ‘gönüllüler’, işgal edilen bir bölgeye girdiklerinde kendi etkinliklerinin ‘pekiştirilmesi’ yönünde ellerinden geleni yapıyor; Ermeni olmayan nüfusun tamamının yok edilmesi yöntemine başvuruyorlardı.”⁴⁰

Bu noktadan hareketle Karinyan, başka bir gerçeğin altını çizer. Taşnaksutyun'un ilk programında yer alan “Türkiye Ermenistanı, geniş yerel özerklik temelinde anayasal Osmanlı Devleti'nin bir parçasını teşkil eder” ifadesinin cephede gelen başarıların ardından “bağımsız devlete” döndüğünü vurgulayan Karinyan, bugünkü tartışmalar açısından da şu olguları ortaya koyar:

“Türkiye Ermenistan'ında nüfusun karmaşık yapısı ve ‘altı vilayette’ Ermeni nüfusun azlığı, söz konusu ülkünün gerçekleştirilmesi yolunda en önemli engellerden bir tanesiydi. Ermeniler sadece birkaç bölgede önemli olmayan bir çoğunluk oluşturmaktaydı. Tüm diğer grupların, özellikle de İslâm dinine bağlı halkların sayısı ise kıyaslanamayacak kadar çoktu. Bu yüzden Taşnaksutyun partisinin girişimiyle, söz konusu halklara yönelik olarak, yukarıda açıklanan yönetime başvurulmaktaydı.

Rus askerî makamlarının rapor ve emirlerinden de görüldüğü üzere, Ermeni gönüllü birlikleri ağırlıklı olarak, Hıristiyan olmayan sivil halkı katletmekle uğraşmışlar. Kürt ve Türk halkı sistemli biçimde yok eden gönüllü birlikler; Ermeni topraklarının Müslüman unsurlardan ‘temizlenmesini’ ve sınırların ‘yuvarlaklaştırılmasını’ öngören Taşnak progra-

³⁹ Perinçek, a.g.e., s. 60.

⁴⁰ Karinyan, a.g.e., s. 86-87.

mını uygulamaktaydılar. Bu program öylesine ısrarlı biçimde uygulanmaktaydı ki, çoğu zaman Rus Ordu yönetimi içinde rahatsızlığa sebep olmaktaydı.”⁴¹

Lalayan ise gönüllü birlikler ile Müslümanlara yönelik katliamlar arasındaki bağı açık bir şekilde kurar. Ermeni gönüllüler hiç acımaksızın Türk nüfusu yok etmekle görevlendirilmiştir. Lalayan, bu kampanyanın bilançosunu şu şekilde çıkarır:

“‘Gönüllü’ hareketinin özelliği, başlarında kana susamış hmbapetlerin (Andranik Paşa, Amazasp vs.) bulunduğu Taşnak birliklerinin Türk kadınlarını, çocuklarını, yaşlıları, hastaları toptan katletme işinde azami ‘kahramanlık’ göstermesidir. Taşnak birliklerinin işgal ettikleri Türk köyleri, canlı insanlardan ‘temizlendi’ ve enkaz yığına dönüştü. (...)

Böylelikle, Taşnak gönüllü hareketinin sonuçlarından biri, on binlerce Türk emekçisinin katliama uğramasıdır.”⁴²

Gönüllü birlikler, tehcirin öncesinden itibaren Türklerin ve Kürtlerin yaşadıkları köyleri kılıçtan geçirmiş ve savaş esirlerini dahi öldürmüşlerdir. Taşnakların yaptığı katliamlar ve yağmalar, onları Osmanlı’ya karşı kullanan Rus komutanlarını bile dehşete düşürmüştür. Müslüman kadınların, çocukların ve yaşlıların Ermeni çeteleri tarafından katledildiklerine dair birçok rapor, bizzat Çarlık yetkilileri tarafından kaleme alınmış, bunun önüne geçilmesi için Ermeni gönüllü birliklerine yüzlerce yazılı talimat verilmiştir.

Rus Orduları Kafkas Cephesi Başkumandanı Prjevalski’nin, Tiflis’teki Askerî Genel Valisi’ne gönderdiği telgrafta Rusya’dan gelen Ermeni göçmenlerin yakın zaman içerisinde Türk katliamı yapmaya hazırlandıkları belirtilmekte, Ermeniler tarafından böyle bir hareketin gerçekleşmesine izin vermemek için gerekli önlemlerin alınması emredilmektedir.⁴³ Ayrıca önemli bir kısmı Rus tebaasına ait Ermeni göçmen ailelerinin kitlesel olarak cephe gerisinden gelerek Pascin Ovası köylerine yerleştirildiği ve bunların Türk kökenli ahalinin konutlarını, askerî birliklere ayrılan konutları ve aynı zamanda ekin

⁴¹ A.e., s. 87-88.

⁴² Lalayan, a.g.e., s. 45-46.

⁴³ RGVIA fond 2100 liste 1 dosya 94 yaprak 2.

alanlarını yerli Türk ahaliyi kovarak keyfi şekilde işgal ettikleri Çarlık raporlarına yansımıştır.⁴⁴

Gerçekten de Ermeni çetelerinin giriştikleri katliamlar ve yağmalar, Çarlık yetkililerinin sabrını taşıracak boyutlara ulaşmıştır. Kars Bölgesi Askerî Vali Yardımcısı'nın Kars Bölgesi Askerî Valisi'ne tehcir öncesinde yazdığı 4 Ocak 1915 tarihli raporda bazı subay ve askerlerini Müslüman köylerini Ermenilerin saldırılarından korumakla tam sorumlu olarak görevlendirdiğini ifade etmektedir.⁴⁵ 12 Ocak 1915 tarihli Askerî Vali Podgurski'nin Sarıkamış, Oltu, Kağızman Bölgeleri komutanlarına gönderdiği telgraf ise şöyledir:

“Hıristiyan nüfus tarafından Müslümanlara karşı girişilen yağmanın ve çapulculuğun önlenmesi için her türlü kararlı önlem alın. Ağır cezalarla korkutarak askerî mahkemeye verileceklerini bildiriniz; tutuklayınız, silahsızlandırınız, suçluları mahkemeye veriniz. Aşağı rütbelileri birliklerine teslim ediniz. Gelişmelerini bana bildiriniz.”⁴⁶

Ermeni gönüllü birlikleriyle ilgili şikâyetler çoktur. Yağma, soygun, cinayet ve toplu katliamların ardı kesilmez. Hatta General Nikolayev, Ermeni gönüllülerin yağmaladıkları malları kaçırdıkları sırada onları engellemek isteyen Rus askerleri birliklerine bile ateş ettiklerini bildirmektedir. Ermeni gönüllülerin, kendi reislerinin imzaladığı yazılı belgeleri olmaksızın kendi birlikleri dışına salınmasına dair ve üzerlerinde kimlik belgeleri bulunmayan Ermenilerin yakalanarak silahlarının alınmasına ve kimlikleri tespit edilinceye kadar hapiste tutulmalarına dair emirler de yayınlanır.⁴⁷

Rus Kafkas Orduları Komutanı Odişelidze'nin aşağıdaki telgrafı da Osmanlı Devleti'nin karşısında savaşan bir ordunun komutanının tanıklığı olması bakımından önemlidir. Rus orduları geri çekilirken Ermeni birlikleri “kitlesel vahşiliklere” girişmişlerdir:

“Hâlihazırda Türk birliklerine karşı konuşlanmış olan Ermeni birlikleri, hatta eşkıya Kürt çetelerine karşı bile ta-

⁴⁴ RGVIA fond 2100 liste 1 dosya 1191 yaprak 40 ve arkası.

⁴⁵ RGVIA fond 2100 liste 2 dosya 460 yaprak 36 ve arkası.

⁴⁶ RGVIA fond 2100 liste 2 dosya 460 yaprak 75.

⁴⁷ Bkz. RGVIA fond 2100 liste 1 dosya 982 yaprak 33; RGVIA fond 2100 liste 1 dosya 982 yaprak 3-5.

mamen yeteneksiz, düzenli Türk birliklerine karşı kesinlikle dirençsiz, askerî emirleri ise aynen buralardan ayrılmış olan Rus birlikleri gibi yerine getirmemektedir: Bu birlikler hızla bozulmaktadır, kadınlar ve çocuklar dâhil silahsız Türk halkına yönelik kitlesel vahşiliklerinin fiilen cezasız kalması bu durumu çok etkilemektedir. (...) Eğer ordu birlikleri ile 12.000'lik Ermeni halkı, çekilen Rus devrimci birliklerinin çölleştirdiği bu yolla geriye doğru hareket etmek zorunda kalırlarsa, açıklıktan vahşileşirler ve bu durumda çevre halkının neler yaşayacağını ve ordunun kendi durumunun nasıl olabileceğini kestirmek zordur.”⁴⁸

Rus arşivlerinde bulunan Türk Orduları Kafkas Cephesi Kumandanı Vehbi Paşa'nın Rus Orduları Kafkas Cephesi Başkumandanı General Prjevalski'ye yazdığı 22 Ocak 1918 tarihli mektup Rus ordularının ayrılmasının yol açtığı vahşeti başka bir gözle kanıtlar niteliktedir:

“Rus ordularının işgal ettikleri malum vilayetlerdeki Osmanlı tebaası Müslümanların Ermenilerin zulmüne karşı korunmasıyla ilgili tarafınızca sorumlu görevlilere verilen kesin emirden ve doğabilecek her türlü uygunsuz hareketlerin önlenmesine yönelik somut ve sert tedbirlerin alınması sözünüzden dolayı en içten teşekkürlerimi iletirim. Son dönemde ortaya çıkan olaylarla ilgili Kafkas Orduları Komutanı General Odişelidze'ye bu tür olaylara son verilmesi doğrultusunda önlemlerin alınması ricasıyla tarafımdan bilgi verilmiştir. Siz Ekselanslarına da, bana gelen aşağıdaki bilgileri iletmeyi ne yazık ki gerekli ve yararlı görüyorum. Özellikle Erzincan'dan Rus kolordusunun ayrılmasının ardından Ermeni zulmü, hanelere saldırı ve kıyту köşelerde adam öldürme boyutunu aşarak daha da yayılmış ve köylere açık saldırılara, kadınlara tecavüze, erkek nüfusun katledilmesine, köylerin ateşe verilmesine dönüşmüştür.”⁴⁹

Rus Kafkas Ordusunun Kurmay Başkanı L. M. Bolhovitinov da 11 Aralık 1915 tarihli uzun raporunda Birinci Dünya Savaşı sırasında işgal edilen bölgelerde Ermeni gönüllü birliklerinin ırkçı duygu-

⁴⁸ RGVIA fond 2100 liste 1 dosya 698 yaprak 4-5.

⁴⁹ Dokumenti i Materiali Po Vneşney Politike Zakavkazya i Gruzii, Tiflis, 1919, s. 42-43.

larla Müslüman halka karşı vahşî kırımlara giriştiğini, nüfusu cins ve yaş ayırt etmeden ya imha ettiğini ya da sürdüğünü, köylerini yerle bir ettiğini ve mallarını yağmaladığını ifade etmiştir. Bu uygulamalar sistemli olarak tehcirden önce başlamıştır.⁵⁰

Erzurum 2. Ermeni-Rus Kale Topçu Alay Komutanı Yarbay Tverdohlebov da 1917 yılı sonlarında ve 1918 yılının ilk aylarında Erzurum ve Erzincan'daki Ermeni terörüne bizzat tanıklık etmiştir. Tverdohlebov'un gördüklerini ve yaşadıklarını anlattığı belgeler, Ermeni çetelerinin yaşlı, çocuk, kadın demeden Müslüman nüfusa karşı giriştiği vahşeti doğrudan aktarmaktadır.⁵¹

Aynı zamanda Taşnak belgeleri de Çarlık Rusya'sı ve Batı emperyalizminin kumandası altına giren Taşnakların katliam hikâyeleriyle doludur. Van'ın işgalinin ardından şehrin valisi olan Aram'a Rus ordularının Van birliği komutanı Nikolayev tarafından gönderilen 34 sayılı 22 Haziran 1915 tarihli talimatta Ermenilerin bölgedeki Kürt nüfusa saldırmamaları ve köylerini yağmalamamaları bildirilmektedir. Aram, talimata verdiği protesto cevabında, emirlerin yerine getirilmeyeceğini, hala işgal edilmemiş bölgelerdeki Müslümanlara uyarı olması amacıyla suçluların en ağır şekilde cezalandırılacağını belirtmektedir.⁵²

Fakat bunların da ötesinde Rus Kafkas Orduları'nın askerî mahkemelerinde birçok Ermeni er, subay ve gönüllüsü Müslüman nüfusa yönelik katliam ve yağma yapmak suçundan yargılanmış ve idama kadar varan ağır cezalara çarptırılmışlardır.

Mahkeme tutanaklarında özellikle sivil nüfusa yönelik katliam ve cinayetler dikkati çekmektedir. Örneğin Azerbaycan-Van Birliğine bağlı Kolordu Mahkemesi, 10 Eylül 1916 günü, 3. ve 4. Ermeni Gönüllü Birlikleri'ne bağlı Ermeni gönüllülerden sanıkları Kürt kadın ve kızlara tecavüz, 26 kadın ve çocuğa kasıtlı olarak işkence etme ve ölümcül yaralayarak öldürme konusunda suçlu bulmuştur. Sanıklar Martiros Akopov, Karnik Babinyants, Maksud Cezmeciyan (Çesbadi), Seno Arutunyan, Kerob Mihitarov Manukov, Hayk (Hay) Ohan-

⁵⁰ Raporun tam metni için Bkz. L. M. Bolhovitinov, **Resmi Ermeni Raporu**, Haz. Mehmet Perinçek, 5. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014.

⁵¹ Yarbay Tverdohlebov, **Gördüklerim Yaşadıklarım**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2007.

⁵² Bolhovitinov, **a.g.e.**, s.107-113.

yan, Sahak Olikyan (Sahak Holikyan) ve Karapet Camkoçyan'ın (Karapetusyants-Koçin) asılarak idam edilmelerine karar verilir. Ancak bazı hususlar gözetilerek cezalarında indirimler uygulanmıştır.⁵³

Türk Ordusu'nun çekilmesinden sonra Trabzon'un Taner, Kalla-maş, Söğütadağ, Etseşa vd. köylerinden 18 Türkün Ermeniler tarafından öldürülmesi de askerî yargının konusu olmuştur.⁵⁴

Başka bir askerî yargı dosyasına göre 2. Ermeni Gönüllü Birliği'nden Yeni Beyazıt'ın Ali Çalo köyüne kayıtlı Nagobet Grigoryants, 31 Ocak 1916 tarihinde gündüzleyin Karakilise'nin Kinar köyüne gelmiş, oradaki Kürt evlerinden birine girmiş, odada yatan 8 ve 11 yaşlarındaki bir kız ve bir erkek çocuğu görüp birkaç süngü darbesiyle her iki çocuğu da kasten öldürmüştür.⁵⁵

28. Kafkas Avcı Alayı'nın bazı askerleri hakkında açılan davada Dersim bölgesinde erlerin Ermenilerle birlikte nüfusu yağmaladıkları ve tecavüzlere giriştikleri, hatta cinayetlerin de işlendiği ifade edilmektedir. Ayrıca dava dosyasında alınan hiçbir önlemin sonuç vermediği de kayda geçirilmiştir.⁵⁶

15. Türkistan Avcı Alayı'nın askeri Saveliy Bagrinyants, 18 Haziran 1917 sabahı Bayburt'un Gurme köyü yakınlarında Türk olan Şariye Feryuzkızı'na ve Fikrîye İsmailkızı'na önce tecavüz etmiş, ardından da silah ve kesici bir alet kullanmak suretiyle öldürmüştür.⁵⁷

103. Petrozavod Alayı'nın askeri Haçatur Saakyants, Rus Ordusu mensubu İvan Zinçenko ve tespit edilemeyen iki kişiyle birlikte Erzurum'da 11 Ocak 1917 gecesini önceden planlayarak Şadan Razvanoğlu'nun evini basmışlar ve kendisiyle birlikte Se⁵⁸ Şadankızı'nı, Ali Aytrifoğlu'nu ve Hüseyin Şadanoğlu'nu öldürmüşler, Hazminur

⁵³ **RGVIA** fond 2100 liste 2 dosya 1094 yaprak I, 4, 4 arkası, 7-9, 7 arkası-9 arkası.

⁵⁴ 19-23 Aralık 1917 tarihli Kafkas Ordusu 5. Kolordusu Askerî Savcılığı dosyası için bkz. **RGVIA** fond 2303 liste 2 dosya 314 yaprak 1-3.

⁵⁵ Bkz. **RGVIA** fond 2300 liste 1 dosya 498 yaprak 12 ve 12 arkası; fond 2300 liste 2 dosya 119 yaprak 1-15.

⁵⁶ Rus Kafkas Ordusu 1. Kolordusu'nun 6 Mayıs 1917 tarihli yazı için Bkz. **RGVIA** fond 2295 liste 1 dosya 616 yaprak 19.

⁵⁷ Bkz. **RGVIA** fond 2295 liste 3 dosya 772 yaprak 1 ve 3.

⁵⁸ Devamı okunmuyor.

Amrokızı ve Ahmet Şadanoğlu'nu ağır yaralamışlardır. Daha sonra evdeki değerli eşyaları alıp kaçmışlardır.⁵⁹

Askerî yargıya yansıyan başka bir olayda da 8 Ekim 1916 günü 22. Kafkas Avcı Alayı'nın askeri Pogos Markosyants, Erzincan'ın Aşağı Tolos köyünde öküzünü vermeyi reddeden Base Alikızı'nı iki kez silahla ateş ederek kasten öldürmüştür.⁶⁰

Diğer taraftan Rus askeri mahkemelerinde linç olayları, köy baskınları ve yağmalar, Rus Ordusunun Müslüman askerlerine yönelik saldırılar hakkında da davalar görülmüştür.⁶¹

Ayrıca bu katliam ve yağma politikasının ırkçı nefretten kaynaklandığı (saik) da belgelere yansıyan başka bir olgudur. İrkçı nefret üzerinden sivil nüfusa yönelik yaş, cins ayrımı gözetmeksizin vahşi katliamlara girilmiş, kitleler linçe kışkırtılmıştır. Mağdurlar ise siyasî veya askerî şahıslar olmayıp, sadece Müslüman (Türk veya Kürt) olmalarından dolayı hedef seçilmişlerdir. Hatta bunların içerisinde Ruslarla işbirliği içinde olanlar ya da Rus Ordularında görev yapan Müslümanlar da vardır. Mesele, basit bir düşman tarafta yer alma meselesi değildir. Sanıkların, katliam ve yağmalara iştirak eden kişilerin hemen hemen hepsinin Türkiye Ermenisi olması dikkat çekmektedir. Bu katliam ve yağma politikasına karşı Rus askerî ve idari yetkilileri Müslüman nüfusun korunması konusunda sert tedbirlere başvurmuş ve çoğu zaman bu tedbirler dahi yetersiz kalmıştır.

Sonuç

Ermeni gönüllülerinin faaliyetleri Rus arşiv belgelerine göre incelendiğinde tehcir bağlamında Ermeni meselesiyle ilgili şu sonuçlara varmak mümkündür:

Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında hem devletler arası savaş düzleminde, hem de halklar arasındaki boğazlaşmalarda, karşılıklı kırımlar (mukatele) yaşanmıştır. Çarlık Rusyası ordularında 200 bin Ermeni askerinin savaştığı göz önünde tutulursa, çok sayıda asker bu savaşta hayatını kaybettiği öncelikle saptanır. İkincisi Ermeni çetelerinin yabancı devletlerle işbirliği ve etnik temizliğe giriş-

⁵⁹ Bkz. **RGVIA** fond 2295 liste 3 dosya 757 yaprak 2 ve 2 arkası.

⁶⁰ Bkz. **RGVIA** fond 2295 liste 3 dosya 542 yaprak 1 ve 1 arkası.

⁶¹ Örnekler için Bkz. Mehmet Perinçek, **Ermeni Milliyetçiliğinin Serüveni: Taşnaklardan ASALA'ya Yeni Belgelerle**, 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015, s. 133-145.

meleri nedeniyle, Osmanlı/Türk Devleti ile bu çeteler arasında çatışmalarda karşılıklı kayıplar verilmiştir. Üçüncüsü, ordular arasındaki savaş cepheleri dışında, Ermeniler ve Müslüman halk (Türkler ve Kürtler) arasında da karşılıklı şiddet uygulanmış ve çok sayıda insan ölmüştür.

Belgeler, tehcir öncesinden başlayarak Ermeni çetelerinin Doğu Anadolu'da Türkler ile Kürtlere yönelik sistemli kırım politikası izlediğini kanıtlamaktadır.

Hem devletler arasındaki savaşın, hem de Müslüman-Ermeni boğazlaşmalarının baş sorumlusu, Batılı emperyalistler ve Çarlık Rusya'sı'dır. Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak isteyen büyük devletler, bağınaz milliyetçi Ermeni örgütlerini kışkırtarak savaşa sevk etmişlerdir. Osmanlı Devleti ve Müslüman halk, bu durumda savaş önlemleri almış ve ayaklanan Ermeni çetelerini şiddetle bastırarak haklı bir savaş vermiştir, kendi vatanını savunmuştur.